LUPESCU MAKÓ MÁRIA*

MIÉRT? KINEK? MIT? ERDÉLYI KÖZÉPKORI VÉGAKARATOK SZERKEZETI JELLEMZŐI**

Kulcsszavak: Erdély, középkor, végrendelet, kegyesség

A végrendeletek mint történeti források felé az utóbbi évtizedekben fordult Európa-szerte a kutatók érdeklődése. Magyarországon az 1980-as évek második felében megújuló társadalom-történetírás és történeti etnográfia mutatott fokozott érdeklődést a végrendelet, mint az öröklési és temetkezési szokások, a mindennapi élet, a tárgyi kultúra kutatásának addig is ismert, de kevésbé használt forrástípusa iránt. A különböző minőségi és mennyiségi szempontú társadalomtörténeti elemzéseknek alávetett végrendeletek jelentős mértékben hozzájárultak a történeti szakirodalom ily irányú gazdagodásához. Ezek az elemzések, a végrendeletek forrásértékét véve figyelembe, következtetéseket vontak le egy adott társadalmi csoport rétegzettségéről, szellemi és anyagi kultúrájáról, az egyén és közösség kapcsolatrendszeréről. A vizsgálódás alapjául szolgáló végrendelet fogalmának meghatározására számos kísérlet történt az évszázadok során. Egy laikusabb meghatározás szerint a végrendeletek a legszemélyesebb iratok egyike. Ezért is érdemes rájuk odafigyelni, mert köztudottan, legalábbis a középkort illetően, a fennmaradt írásos emlékeink tekintélyes hányada birtokjogi vonatkozású, és csak csekély része közvetlenebb, személyesebb hangvételű. Ez utóbbiak közé sorolhatjuk a misszilisék mellett a minket érdeklő végrendeleteket. Szakszerűbb megfogalmazásban, a leg-egyszerűbb meghatározás szerint a testamentum egyoldalú, visszavonható utolsó rendelkezésként határozható meg. Így hosszú fejlődés eredményeként, számos jogrendszer elemeit magába olvasztva jött létre.¹ A továbbiakban a testamentumokat, az emberek legszemélyesebb írott emlékeinek egyikét mutatjuk be erdélyi középkori példák alapján.

* LUPESCU MAKÓ MÁRIA, dr. (1970), történész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének adjunktusa. Kutatási területe: a koldulórendek története; vallásosság és egyházi társadalom a középkori Erdélyben; középkori és újkori magyar történetírás; Erdély középkori és kora újkori művelődéstörténete. Fontosabb munkái: *Material Culture in the Mirror of the Testaments. The Art of the Home in Cluj in the First Half of the Sixteenth Century*. Colloquia – Journal of Central European History 13(2006). No. 1–2; *The Carrier of Two Archdeacons of the Late Middle Ages*. Studia Universitatis „Babeş–Bolyai” 56(2011). nr. 1; *Domonkos rendi obszerváns törekvések Magyarországon* = „...éltünk mi sokáig 'két hazában'...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Szerk. DÁNÉ Veronka–OBORNI Teréz–SIPOS Gábor. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.

** A tanulmány a Román Országos Tudományos Kutatási Hivatal (CNCS – UEFISCDI) PN-II-ID-PCE-2011-3-0359 számú pályázatának (kód 225/2011) a támogatásával készült.

1 A végrendelezés európai és hazai jogi szabályozását részletesen tárgyalja SZENDE Katalin: *A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája)*. Soproni Szemle 53(1999). 4. sz. 343–355; Uő: *Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in Late Medieval Hungary* = *Oral History of the Middle Ages. The*

A végrendeletek tekintélyes hányada a testáló élete végén, a halál árnyékában keletkezett. A testamentumot tenni akaró nem várta passzívan a halált, hanem igen aktívan cselekedett. Magához hívatta a papot, hogy a halálra és a túlvilági életre felkészüljön. A hívó ember ugyanis magáévá tette az egyház tanításait, miszerint a földi lét csak átmenet az örökkévalóságba. Így a jelenlévő pap arra bátorította a haldoklót, hogy minden reményét az irgalmas Isten kegyelmébe helyezze. Miután a beteg kinyilvánította, hogy lemondott minden ellenségeskedésről és megbékélt sorsával, a pap meggyóntatta, a haldokló utoljára magához vette a Krisztus testét, majd a pap feladta az utolsó kenetet.² Moni János 1343-ban kelt végrendeletéből világosan kiderül, hogy ennek a jelenlévő Péter pap által történő írásba foglalására csak a gyónása meghallgatása után került sor.³ Hasonló kép tárul elénk Kudui Dényi Miklósné Gyentai Dorottya 1453-as testamentumát olvasva. Betegágyán fekvő előbb meggyónt, felvette az egyházi szentségeket és csak utána, gyóntatója valamint más tanúk jelenlétében került sor végakaratának kinyilvánítására.⁴ A felkészülés eme lépései után kerülhetett sor a végrendelet megfogalmazására. Természetesen szerkesztésében a jelenlévő papra jelentős szerep hárult. Egyrészt, általában a pap vagy a helyi plébános volt az, aki írásba foglalta a testáló végakaratát. Néha, ritkábban, a testamentumszerkesztő és a tanú személye egymásra tevődött vagy, szintén ritkán, maga a végrendelkező írta meg testamentumát.⁵ Másfelől a jelen lévő egyhá-

Spoken World in Context. Ed. Gerhard JARITZ–Michael RICHTER. Medium Aevum Quotidianum – Department of Medieval Studies, CEU, Krems-Bp., 2001 (Medium Aevum Quotidianum XII. CEU Medievalia 3). 49–66; Uő: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2004 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32). 61–79. A középkori erdélyi joggyakorlatra részletesebben kitér LUPESCU MAKÓ Mária: *Késő-középkori erdélyi végrendeletek joggyakorlata = Ablakok a múltba.* Szerk. NAGY Róbert–RÜSZ-FOGARASI Enikő. Egyetemi Műhely–Bolyai Társaság, Kvár, 2012 (Egyetemi Füzetek 14). 84–105. Legutóbb az öröklés felől közelítette meg a kérdést BLAZOVICH László: *Az öröklési jog a középkori jogkönyvekben és a városi gyakorlatban.* Századok 147(2013). 2. sz. 411–432, különösen 416–424.

- 2 Arnold van Gennep észrevételeit is figyelembe véve, Binski a halál pillanatát megelőző rítusra koncentrált, melynek két jelentős eleme a megtisztulás és az elválasztás. A hívó megváltik rituálisan attól a világtól, amelyet éppen elhagyni készül. A megtisztulás keresztény értelemben lelkiismeretvizsgálatot és a bűnök beismerését jelentette, míg az elválasztás a szentelt olajjal feladott utolsó kenetet és a holtak liturgiájának elemeit ötvözte magába. Paul BINSKI: *Medieval Death. Ritual and Representation.* British Museum Press, London, 1996. 29–32; Eamon DUFFY: *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England 1400–1580.* Yale University Press, New Haven and London, 1992. 314–317.
- 3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MOL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 105443. Vö. *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia. Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* I–III. Kiad. JAKÓ Zsigmond (a III. kötet HEGYI Géza és W. KOVÁCS András közreműködésével). Akadémiai–MOL, Bp., 1997–2008 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II: Forráskiadványok 26, 40, 47). (a továbbiakban CDTrans) III. 144. sz.
- 4 DL 30316. Vö. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556).* Kivon, bev. JAKÓ Zsigmond. I–II. Akadémiai, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 17). (a továbbiakban KmJkv) I. 405. sz.
- 5 Ugyanerre a következtetésre jutott Kubinyi félszáz késő középkori nemesi végrendelet tanulmányozása során. Lásd KUBINYI András: *Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban.* Soproni Szemle 53(1999). 4. sz. 331–332. A helyzet nem változott jelentős mértékben két évszázaddal később sem.

zi személy szerepe azért is kiemelkedő, mert feladata volt figyelmeztetni a haldoklót, hogy a halállal végleg lezárul az érdemszerző cselekedetek ideje. Ez tehát az utolsó alkalom, amikor még rendelkezhet saját és a kedvesei lelki üdvéért, megválthatja teljesen vagy részlegesen bűneit. Mindezekért és a túlvilági boldogság reményét szem előtt tartva a testáló cselekedett: adakozott a szegények, árvák vagy özvegyek javára, különböző egyházi intézmények és ispótyók számára.⁶ Ugyanakkor ez jó lehetőség volt arra, hogy a lelkiismeretüket terhelő korábbi bűneiket, hibáikat jóvá tegyék. Így cselekedett 1430 táján az a testáló, aki az általa megvert Szakács Mátyásnak 16 rövid forintot hagyott,⁷ és Horvát Demeter, a szabad művészetek borostyánosa is, amikor 1471-ben halálos ágyán lévén végakaratával jóvátenni kívánta azt a sok háborgatást, méltatlanságot és kárt, amelyet a kolozsvári Hunyadi Lászlónak okozott, ezzel akár testvére és rokonai ellen cselekedve is.⁸ A végrendelezők körül azonban, a papszemély mellett, ha azt nem hírtelen érte a halál, általában a családtagokat, rokonokat, szomszédokat találjuk ott.⁹ Jelenlétük, ha mai szemmel nézve esetleg megterhelő is lehetett a testáló számára, mégis hasznos volt, mert el lehetett így velük fogadtatni a végrendeletbe foglaltakat, és bebiztosíthatták magukat, hogy ezek a személyek később nem mondanak ellent. Ónoki Pósa István végrendelete megfogalmazásánál 1554-ben testvérek, rokonok és szomszédok voltak jelen, és ők tudomásul is vették, hogy a testáló általános örökösevé unokatestvérét, Ónoki Drág Kristófot tette.¹⁰

Tárkány Szücs Ernő több ezer újkori végrendelet tanulmányozása során jutott arra a következtetésre, hogy a végrendeletek, struktúrájukat tekintve, a középkori okleveleket követik, és ezeknek megfelelően három különálló és jelentős résszel bírnak: bevezetés, tárgyalás és záradékolás.¹¹ Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy ezeket a kifejezéseket természetesen egyik

Erdélyi Testamentumok I: Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék; II: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei; III: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660; IV: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1661–1723. Vál, bev, jegyz. Tündös S. Kinga. Mentor, Marosvásárhely, 2003–2011; HORVÁTH József–DOMINKOVITS Péter: *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek.* Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2001. XXII–XXVI.

6 A végrendelet megfogalmazásánál jelen levő egyházi személy, ha szükség volt rá, emlékeztette a testálót az esetleges iránti segítség „hasznosságáról”. A szegényekről, özvegyekről, árvákról való gondoskodás amúgy is a papság segítségnyújtási feladatai közé tartozott. Lásd *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.* Kiad. SOLYMOSSI László. Argumentum, Bp., 1997. 21.

7 KmJkv I. 25. sz.

8 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Von Franz ZIMMERMANN–Carl WERNER–Georg MÜLLER–Michael AUNER–Gustav GÜNDISCH–Herta GÜNDISCH–Gernot NUSSBÄCHER–Konrad G. GÜNDISCH. I–VII. (1191–1496) Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde–Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, Hermannstadt–Köln–Wien–Buc., 1892–1991. (a továbbiakban: Ub) VI. 508–509. Vö. KmJkv I. 2032. sz.

9 A családtagok és az elhunyt viszonyát elemezve Bossy kiemeli, hogy egyfelől az egyház igyekezett a családot távol tartani a haldoklótól, magának juttatva a főszerepet, másfelől támogatta a szomszédokat, a közösség jelenlétét a haldokló körül. A közösségnek viszont csak a lelkitámaszt nyújtó néző szerepkör marad, így az egyetlen közvetítő az üdvösség elérésében az egyház. John Bossy: *Christianity in the West 1400–1700.* Oxford University Press, Oxford, 1983. 26–32.

10 KmJkv II. 5328. sz.

11 TÁRKÁNY Szücs Ernő: *Vásárhelyi testamentumok.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1961. 151; *Uő: Magyar jogi népszokások.* Gondolat, Bp., 1981. 735. Hasonló megállapítást tesz az angol végren-

végrendelet sem tartalmazza. Ezzel magunk is egyetértünk az erdélyi, zömében késő középkori nemesi és polgári végrendeletek vizsgálata nyomán. A fenti meghatározást azzal egészítenénk ki, hogy az egységes szerkezetre magyarázatot nyújthat az azonos kibocsátó intézmény, illetve megerősítő hely hatása (sok esetben a kolozsmonostori konventtel vagy a gyulafehérvári káptalannal hitelesítették a végrendeleteket). Emellett, a testamentumok formuláit elemezve, az is nyilvánvalóvá vált, hogy a testamentum szerkesztése függött a végakaratot írásba foglaló személy teológiai, jogi ismereteitől, egyéni stílusától, műveltségétől. Mindazonáltal a Tárkány Szücs által jelzett hármastagolást csaknem minden esetben el tudtuk különböztetni. Mivel a végakaratok tartalmi részének elemzésével korábban többször foglalkoztunk és a záradékolás kutatási lehetőségeinek hasznosítását is felvázoltuk,¹² ezúttal a testamentumok bevezető részének információit próbáljuk meg részletesebben körüljárni.

A középkori erdélyi végrendeletek nagy része a középkori oklevelekre emlékeztető ún. intitulációval kezdődik. Egy köszöntő formulát követően itt kerül sor a testamentum külső körülményeinek rögzítésére (a keltezés helyének és idejének megnevezése), a végrendelkező személy bemutatására és ritkán a tanúk felsorolására. A bevezető részben tehát a sokszor elhangzó „*az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében Ámen*” című köszöntést legtöbb esetben a testáló „bemutatkozása” követi: elmondja nevét, nyilatkozik családi állapotáról és a testálás helyéről és idejéről.¹³ Szentegyadi Székely Lőrinc például lelkét Istennek, Szűz Máriának és minden szenteknek ajánlotta.¹⁴ Hozzá kell tennünk, hogy a gyakorlatban ez nem minden esetben valósult meg ebben a formában: elemzésünk során találtunk olyan testamentumokat, amelyekben már a bevezetőben kiderült a testáló családi állapota, sok esetben azonban erre csak utóbb, a végrendeleti adományok felsorolásánál derült fény (néhányszor még arra is, hogy második vagy harmadik házasságánál tartott a testáló).¹⁵ Ez egyrészt arra figyelmeztet, hogy a végrendelkező személyéről csakis a testamentum teljes elolvasása után alkotunk képet, másrészt az egységes gyakorlat hiányát hangsúlyozza.

deletek elemzése során Ralph HOULBROOKE: *Death, Religion and the Family in England, 1480–1750*. Clarendon Press, Oxford, 1998. 110–146.

- 12 LUPESCU MAKÓ MÁRIA: *Item lego... Gifts for the Soul in Late Medieval Transylvania*. *Annual of Medieval Studies at CEU* 7(2001). 161–185; Uő: *Considerații privind testamentele nobiliare din Transilvania la sfârșitul evului mediu*. *Acta Musei Napocensis* 39–40(2002–2003). II. Istorie. 115–138; Uő: *Material Culture in the Mirror of the Testaments. The Art of the Home in Cluj in the First Half of the Sixteenth Century*. *Colloquia – Journal of Central European History* 13(2006). nr. 1–2. 50–77.
- 13 Nagyalui Apafi Miklós 1447. november 5-én írásba foglalt végrendeletének bevezető része erre kiváló példa: „*In nomine domini amen. Anno eiusdem domini nostri Jesu Christi millesimo quadringentesimo quadregesimo septimo nos Nicolaus filius Apa de Nagfalu in festo Emerici ducis coram honorabilibus dominis Nicolao de Bethlen, Jacobo de Bozzyas et Petro de eadem Nagfalu plebano non compulsus nec coactus sed propria voluntate pro uberiori reformatione conscientiae nostrae et restauratione nostrorum successorum tale facimus testamentum.*” DL 62844. Vö. Ub V. 213.
- 14 *A Wass család cegei levéltára*. Kiad. VALENTINY Antal–W. KOVÁCS András. EME, Kvár, 2006 (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3). 530. sz; MOL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 255349.
- 15 Erre jó példa Markus Pemflinger szebeni királybíró feleségének, Klárának 1523-ban, a sokkal inkább történetíróként, mint közjegyzőként számon tartott Georg Reicherstorffer által írásba foglalt és hitelesített végrendelete. DL 47525. Vö. FABRITIUS Károly: *Pemfflinger Márk szász gróf élete külföldön tekintettel a Reformáció elterjedésére az erdélyi szászok között*. MTA, Bp., 1875. 121–124.

A testamentumok bevezetése az egyik legszemélyesebb résszel, az ún. invocatióval, azaz a segélykéréssel folytatódott. A testáló, saját műveltségének is tanújelét adva, hosszabb vagy rövidebb meditációban elmélkedett a mulandó gyötrelmes földi létről és az örökkévaló boldog mennyei világról, fohászkodott, ékes vagy csak egyszerűen lényegre törő szavakkal ajánlotta fel testét a Mindenható Istennek. A végakaratok eme „filozofikus” része az egyház és a keresztény ember tanításainak megfelelően szembeállította a földi életet a mennyi boldogsággal. Ez az a része a végrendeletnek, ahol a testáló sort kerített egészségi állapotának említésére, amelynek kötelező jogi vonatkozását érdemes kihangsúlyozni. Kolozsvári Kőfaragó György özvegye ezt így fejezte ki 1531-ben Kolozsváron kelt végrendeletében: *„Én, Magdolna, az elhunyt tiszteletreméltó György, kolozsvári kőfaragó felesége és az ugyanazon kolozsvári Szűz Mária ferences kolostor ferences confratrissája, érett fejjel elmélkedve, hogy milyen hiábavaló és mennyire hamis e világ dicsősége, mennyire veszélyes és bizonytalan minden dolog léte, megrettenve, hogy halálom órája netalán hirtelen következne be betegségben vagy haláltusában lévén, és nem leszek képes beszélni vagy akár elvesztem itélőképességem, amitől Isten óvjon meg engem, ezért amíg életben vagyok, testben és lélekben egészséges, elrendelem és felsorolom összes ingó és ingatlan javaimat, melyekkel Isten megajándékozott engem, és a következő testamentumot teszem említett javaimról”*.¹⁶

A testamentumok bevezetésének szinte állandó eleme a végrendelkezés okára való utalás. Mint láttuk, Magdolna asszony esetében, egészséges ember is végrendelkeztetett (bár özvegyi állapota akár előrehaladott kort is sejtethet), de a legtöbb esetben meghatározott indítékai voltak a testálásnak. Ezek közül a leggyakrabban előforduló ok az öregség, betegség, a halál közelségének érzése. Erről tanúskodott a végrendelkezők állapotát kifejező jól ismert kijelentés: *„Testben beteg, de elmémben teljesen egészséges vagyok.”* Az értelmi képességet hangsúlyozó formula azt kívánta megakadályozni, hogy bárki kétségbe vonhassa a végrendelkező beszámíthatóságát és ezen a jogcímen érvényteleníthesse testamentumát. Báldoni Imre özvegyét, Kathlynt több ok is vezérelte végrendelete megfogalmazásában 1349-ben. Özvegy volt, gyermektelen, öreg, és testi állapota is állandóan romlott. Ugyanakkor félt attól is, hogy földi javai halála után hálátlan személyek kezébe kerülnek, akik részéről lelki üdvösségéhez nem számíthat segítségre.¹⁷ Súlyomkői ifj. Ördög Simon 1484 tavaszán betegségében tette meg végakarátát *„testamentárius tanúk”* jelenlétében.¹⁸ 1519-ben Temeseli Dési János betegséggel indokolta döntését: amikor aszkórja (tüdővész, sorvadásos betegség) kezelése után Szébenből hazatérőben rosszul lett, Túron kénytelen volt megállni Túri Benedek házánál. Nem tétozázott, a halálra készülődve kihívta a kolozsmonostori konvent kiküldötteit és végrendeletet tett.¹⁹ Nem sokkal később, 1526-ban Ombozi Miklós öregségére és állandó betegeskedésére való tekintettel, jó keresztényként tette meg végrendeletét.²⁰ Hasonló körülmények között, betegségben került sor Kiseskülli Székely Sebestyén végakarátának megfogalmazására is 1554 januárjában.²¹ Szintén az öregségre hivatkozik Várcai Sándor György és felesége, Móré Kata-

16 A latin nyelvű végrendeletet Jakab Elek közölte: JAKAB Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. I. Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Buda, 1870. 372–375.

17 DF 277365. Vö. CDTTrans III. 504. sz.

18 KmJkv II. 2516. sz.

19 KmJkv II. 3749. sz.

20 KmJkv II. 4166. sz.

21 KmJkv II. 5276. sz.

lin közösen tett utolsó rendelkezésükben, de indoklásukat kiegészítették a fiúörökös hiányával. 1552-ben kelt végakaratuk bevezetésében kifejtik, hogy mivel élemedett koruk következében fiúgyermekre már nem számíthatnak, haláluk esetén egyetlen leányukra, Sándor Annára és annak jegyesére, Török Mátyásra, Sebes várának várnagyára hagyják minden vagyonukat.²² Utód hiányára hivatkozik 1302-ben Bozouch comes, amikor végrendeletében Bázna falut, lelki üdvösségéért, a gyulafehérvári káptalanra hagyta.²³ Fiúörökös hiánya motiválta később, 1357-ben Vidombáki Simont is végrendelete megfogalmazásában. Minden ingatlan vagyonát vérrokonára hagyta, kikötve, hogy feleségét és két leányát pénzzel elégítse ki.²⁴

Bizonyos kikötésekkel és az ország szokására hivatkozva végrendelkezett 1315-ben Miklós comes. Gyermektelen lévén Bún jószágának örökösévé az erdélyi káptalan tette kikötve magának azt a jogot, hogy a birtok hasznát még hat esztendőn át ő vegye át. A malom, a szőlő és a tized jövedelme, ez utóbbi mivel Bún egyházának kegyura is, élete végéig őt illette meg. Emellett bírót a faluban csak ő állíthatott. Az oklevelet Benedek frater erdélyi püspök állította ki, mert Miklós comes nem tudott más hiteles helyre menni, hogy az ország szokása szerint oklevelet kérjen végakarataról. Ígérte viszont, hogy ezt a mulasztását a legrovidebb időn belül pótolni fogja.²⁵ Hasonló megszorításokkal, de a természetjogra hivatkozva fogalmazta meg végrendeletét 1345-ben a kelneki Michael comes. Mivel fiai elhaltak, végrendelete fő örököséivé hét leányát tette. Minden ingatlan vagyonát a leányai örökölték, de a tulajdonjogot magának tartotta fenn, és kikötötte, hogy ha netalán ezután fiai születnének, a végrendeletben felsorolt jószágai azokat illessék, a természetjog (*ius naturale*) szerint.²⁶

A betegségnek azonban nem volt szükségszerű velejárója az öregség, amiért a végakaratot írásba foglaltatták. Ritkán fiatal személy testamentumával is találkozunk, ilyenkor a betegség volt az, amely végakarati döntését motiválta. Így cselekedett néhai Irhagyártó Mihály kolozsvári polgár leánykája, Ágnes, aki erőtlensége és ügyefogyottsága (véltetően mozgássérült volt) miatt készíttette el testamentumát 1461-ben.²⁷

Több olyan esettel is találkoztunk, amikor közhitelű írásbeli testamentumokban a házastársak kölcsönösen egymás javára végrendelkeztek. Legtöbb esetben ezt a gyermektelenség motiválta, de olyan esetről is tudunk, amikor volt törvényes örökös, de annak öröklési jogát csak haláluk után kívánták biztosítani. Tóth Lőrinc kolozsvári polgár és felesége, Katarina Menteler haláluk esetére egymást tették meg általános örökösnek 1442-ben, kikötve, ha mindketten meghalnak, vagyonuk fiukra, Lőrincre szálljon.²⁸ Hasonlóan cselekednek a házastársak, amikor rokonaik kirekesztésével szintén egymást teszik meg örökösnek haláluk esetére. Johann Herman és felesége, Dorothea, Kolozsvár külvárosának lakói, haláluk esetére, minden rokonukat és barátjukat kirekesztve, egymást teszik kölcsönösen általános örökösük-

22 KmJkv II. 5130. sz.

23 Ub I. 221–222, 222–223; CDTrans II. 15–16. sz.

24 Ub II. 139–140; CDTrans III. 930. sz. Hasonló okok motiválták a késő középkori angol testálókat is: HOULBROOKE: *i. m.* 57–80.

25 Ub I. 313–314; CDTrans II. 229. sz.

26 DL 3751; Ub II. 23–25; CDTrans III. 242. sz.

27 Ub VI. 98; KmJkv I. 1512. sz.

28 KmJkv I. 410. sz.

ké 1460-ban.²⁹ Olyan esetekkel is találkozunk, amikor rokonai kizárásával tesz végrendeletet csak az egyik házastárs a másik javára, tehát egyoldalú végrendelekről beszélhetünk. Pohár János kőfaragó 1451-ben, halálos ágyán, rokonai kirekesztésével végrendeletileg mindenét feleségére, Dorottyára hagyta.³⁰ Ugyanígy cselekedett 1530-ban Czompol Gergelyné Markos Anna, aki minden ingó és ingatlan vagyonát végrendeletileg férjére testálja.³¹ Szintén férjére hagyta 1553-ban minden ingó és ingatlan vagyonát Nagyvölgyi Demeterné Borbála, a kolozsvári Fábián deák özvegye.³² Kádár Miklós viszont már úgy végrendelezik 1528-ban, hogy általános örökösévé második feleségét, Fruzsínát és a tőle született gyerekeit, Praxedist és Istvánt teszi meg, kitagadva ez által első házasságából született két gyermekét, Antalt és Katalint. Radikális intézkedését meg is indokolja a testáló: becstelenül bántak vele, ezért végrendelezik az ők kizárásukkal.³³ Általános örökös kinevezése még inkább indokolt volt a gyermektelenek esetében. A kedvezményezettek köre ilyen esetben kitágul: a fogadott gyermek, a hűséges szolgáló vagy a beteggondozó mind szerepelhetnek a végrendeletek általános kedvezményezettjeiként. Margarete Sleser özvegyként fogalmazta meg 1468. évi végrendeletét. Ennek több fontos kitétele volt, amelyből kiderül, hogy Margarete már korábban is végrendelezett, mert korábbi testamentumait visszavonta. Szintén újdonság, hogy fiává fogadta Bertalan papot, a Szent Mihály-egyház káplánját, s immár őt nevezve meg általános örökösének, ráhagyta minden ingó és ingatlan vagyonát, vagyis házát és két hold szőlőjét.³⁴ Szurda Margit már özvegyként végrendelezett 1449-ben. Gyermektelen lévén örökbe fogadta a gyermekkorától fogva őt hűségesen szolgáló Krisztinát és annak férjét. Ezért végakarataiban rájuk hagyta házát minden ingóságával és szőlőjét.³⁵ Irhagyártó Ágnest, mint előbb is láttuk, „erőtlenése és ügyefogyottsága” (*consideratis dicte puelle defectibus et infirmitatibus*) vezette arra, hogy Margarete Czikkert nevezze meg örökösének. Végakarata szerint rokonai teljes kizárásával az említett Margarete és annak gyerekei örökölték házát, egy hold szőlőjét és kertjét azzal a kikötéssel, hogy őt élete végéig gondozni tartoznak.³⁶

A közvetlen testamentumok egy másik csoportját azok a közhitelű végrendeletek képezik, amelyek valamilyen különleges helyzetben keletkeztek, előzőleg szóban hangzottak el, majd utólag foglalták írásba, legtöbbször a tanúk bevallása alapján már a testáló halála után. A polgári testamentumok körében ezeket az eseteket a városi törvénykezési jegyzőkönyvek is tartalmazzák, ugyanis legtöbbször azért kellett utólag írásba foglalni, mert hagyatéki per keletkezett belőle és maga a végrendelet tanúvallomásként került be a törvénykezési jegyzőkönyv-

29 KmJkv I. 1431. sz. Vö. Kovács Kiss Gyöngy: *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában = Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. PÁL Judit–SÍPOS Gábor. EME, Kvár, 2004. 259–260.

30 KmJkv I. 976. sz.

31 KmJkv II. 4313–4314. sz.

32 KmJkv II. 5169. sz.

33 KmJkv II. 4208. sz.

34 Ub VI. 336; KmJkv I. 1802. sz. Az esetet az teszi érdekessé, hogy Margaretének volt egy mostoha- és egy édesfia, akikről egyik korábbi, 1454-ben kelt végakarataiban meg is emlékezik. Johannak szőlőt hagy, a messzi idegenből megtérő Bálint fiának pedig szőlőt, ágynevet, edényeket és bútorrendel. KmJkv I. 1153. sz.

35 KmJkv I. 779. sz.

36 KmJkv I. 1512. sz.

be.³⁷ Tartalmi szempontból nem sokban különböznek ezek a végrendeletek a közhitelű írásba foglaltaktól, mert többnyire a házastársak örökösödését tartották elsőrendű fontosságúnak, illetve a gyerekekét. Katarina Reich, Lukácsi Márton felesége 1471-ben halálos ágyán minden ingó és ingatlan vagyona örökösévé férjét, Márton ötvöst tette, de emellett adományozott kegyes célokra és rokonainak.³⁸ Kassai György, kolozsvári orgonista végakaratainak írásba foglalására a testáló halála után került sor 1531-ben. Özvegye, Katalin kérésére a tanúk előtt szóban tett végakaratot írásba foglalták szintén tanúk jelenlétében. A kassai származású orgonista minden ingó és ingatlan vagyonát feleségére, Katalinra hagyta azzal a kikötéssel, hogy gondoskodjék lelki üdvösségéről. Más módon is gondoskodni kívánt feleségéről, ugyanis lemondott kassai örökségéről (ingó és ingatlan vagyonát illetően egyaránt) testvére javára azzal a feltétellel, hogy az nem fogja háborítani mostani feleségét.³⁹ Peter Pinc hasonlóképpen rendelkezett. Kegyes célokra szánt adományait részletesen feltüntette, akárcsak a Kolozsváron élő mostohaapját és a testvéreit illetően. Kikötötte viszont, hogy offenkáncsai javai az ottani testvéreire legyenek, de cserében nem fogják végakarataát háborítani.⁴⁰ Kerekes Kristóf is végrendeletében minden ingó és ingatlan vagyonát a feleségére, Katalinra hagyta azzal a kikötéssel, hogy három testvérének, akik közül az egyik még kiskorú, a nekik rendelt hagyatékokat megadja és a kegyes intézkedéseknek eleget tesz.⁴¹ Michael Kermesser felesége, Menszáros Margit látható módon vitás kérdéseknek akarja elejét venni, amikor a betegágya mellé hívott tanúk előtt 1440 februárjában kijelentette, hogy néhai férje 525 arany forintot fizetett ki az ő fiai és leányai tartozása fejében.⁴² Ezek az esetek, amelyekben a házastársak közül a feleség többnyire az örökös azt sugallják, hogy a nők talán jobban ki voltak szolgáltatva a jogi rendszer esetleges hiányosságainak, és a férjek, illetve a feleségek ezért igyekeztek mindent elkövetni a testamentumok közhitelű írásba foglalására. A közhitelű írásba foglalt végakaratok kedvezményezettjei azonban nem kizárólagosan a feleségek, férjek, hanem a törvényes gyerekek és a testvérek is lehetnek. Ezt a feltételezést erősíti meg Zilahy Pál esküdtpolgár feleségének, Orsolyának a végrendelete, melyet a tanúk vallomása alapján utólag foglalt írásba Szege-di Csomai Miklós deák, pápai közjegyző, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi alkalmazottja, aki egyben Kolozs vármegye nótáriusa is volt.⁴³ Egészen különleges módon első rendelkezéseinek egyike leányként elhunyt nővére végrendeletének a végrehajtása volt. Emellett részletesen kitér a kegyes adományokra, illetve testvéreit és a tanúkat illető hagyatékokra. Arról sem feledkezik meg, hogy mi legyen az öröklés rendje, ha fia kiskorúként hunyna el.⁴⁴ Er-

37 Kovács Kiss: *i. m.* 260.

38 Ub VI. 503–504; KmJkv I. 2029. sz.

39 KmJkv II. 4364. sz.

40 KmJkv II. 4358. sz. A végrendeleti hagyatékok elosztásában bekövetkező változások gyökereit keresi és nyújt érdekes magyarázatokat összehasonlító tanulmányában Robert LUTTON: *Geographies and Materialities of Piety. Reconciling Competing Narratives of Religious Change in Pre-Reformation and Reformation England = Pieties in Transition. Religious Practices and Experiences, c. 1400–1640.* Ed. Robert LUTTON–Elisabeth SALTER. Gower House–Croft Road–Aldershot–Hampshire–Burlington, Ashgate, 2007. 11–40.

41 KmJkv II. 4366. sz.

42 KmJkv I. 202. sz.; Kovács Kiss: *i. m.* 260–261.

43 KmJkv I. 101.

44 KmJkv II. 4362. sz.

szénygyártó Anna hajadon leányként és betegen végakarata örököseivé testvéreit és azok családtagjait tette, közülük is kiemelkedik sógornője, Orsolya, aki ingó vagyontárgyai mellett házáat is örökölte azzal a meghagyással, hogy apjuk és az ő minden tartozását fizesse ki.⁴⁵ Utólag jelentették ki a kolozsmonostori konvent előtt néhai Georg Payer végrendeletének tanúi és egyben testvérei, hogy betegágyában a testáló lakóházát osztatlanul hagyta mindnyájuknak.⁴⁶

A középkor emberét azonban nemcsak idős kora vagy súlyos betegsége készítette testamentum írására. Gyakorta életveszéllyel járó utazás vagy hadi vállalkozás indokolta a végrendelezést. Ezért ha valaki messzi útra indult, követségbe vagy zarándoklatra készült, végrendeletet tett. Így járt el 1450-ben János kolozsvári polgár is, aki Debrecen mezővárosa vásárába menvén portékáival, ott halálosan megbetegedett s így lakóhelyétől távol volt kénytelen végakarátát írásba foglaltatni.⁴⁷ Hasonlón cselekedett 1430 táján Bogáti János, aki Szent Péter és Pál iránti tiszteletből Rómába készült zarándokolni⁴⁸ és 1482-ben Sombori Péter, aki mielőtt Rómába elzarándokolna, feleségével, Zsófiával együtt végrendelezik.⁴⁹ Az óvatosság és a szerettei miatti aggodás motiválta 1517-ben Kidei Pesti Jánost is végrendelete készítésében. Minthogy dolgai intézésében sokat lesz a jövőben úton, ahol meg is halhat, minden szerzett vagyonát, állatait, házi ékességeit feleségére és leányára hagyta.⁵⁰ A váratlan halál és javainak halála esetén történő bizonytalan sorsa motiválta végrendelete megfogalmazásában Almakeréki Apafi Miklóst. Feltehetően 1440 januárja után keletkezett végrendeletében ingó javairól rendelkezett, hogy váratlan halála esetén ingóságai nehogy szétszóródjanak.⁵¹

Az utazásnál is veszélyesebb volt, ha valaki hadi vállalkozásban vett részt. Ilyenkor még inkább tanácsos volt végrendelezni. Tornyai Miklós I. Lajos király tengerentúli hadjáratára készülve, gyermektelen is lévén, fogalmazta meg végrendeletét 1350-ben.⁵² Somkerek Lászlót, Lackfi István familiárisát Moldvában érte a halál, valószínűleg egy hadjárat során. Halála előtt, 1407-ben megfogalmazott végrendeletét a moldvai vajda pecsétjével erősítették meg. Nagy valószínűséggel a hirtelen bekövetkezett halál miatt a végrendelet megfogalmazásához hamarjában előkerített jegyző nemigen ismerte a latin grammatika szabályait és a magyar szokásjogban sem igen volt járatos, ezért később, a végrendelet átírásával megbízott beszteceri dékánosság képviselői elég homályosnak találták.⁵³ A középkor vége felé megszokasodnak a

45 KmJkv II. 4365. sz.

46 KmJkv I. 267. sz.

47 KmJkv I. 846. sz.

48 KmJkv I. 41. sz.

49 KmJkv I. 2342. sz.

50 KmJkv II. 3630. sz.

51 KmJkv I. 552. sz.

52 CDTrans III. 563, 673. sz.

53 Ub III. 426–427. Somkerek László a 14. század közepén tűnik fel Erdély politikai színterén. 1350-ben dobokai ispánként említik. Halálának időpontja kérdéses. A problémát végrendeletének 1407-es második átírása okozza. Mályusz szerint Somkerek László halálára valamikor 1407 folyamán kerülhetett sor. Lásd MÁLYUSZ Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom*. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1988 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2). 63. Csukovits véleménye szerint Somkerek halála korábban következett be. CSUKOVITS Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2003 (História könyvtár. Monográfiák 20). 83.

törökellenes hadjáratokra indulók végakaratai. Jól ismert Drágfi János temesi ispán és országbíró 1526. augusztus 27-én, Mohács mezején, a királyi táborban két nappal a számára is végzetes csata előtt magyar nyelven megfogalmazott utolsó testamentuma, melynek készítését a hadjárat indokolta: „*Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében: Én Drágffy János temesvári ispán az Úristennek adományából egészségben, eszem nálam lévén, én szabad akaratomon teszem ez testamentumot. Mivel ha az Úristennek az kellemetes, hogy ha ez mostani hadamba nekem holtom történnék vagy töröktől vagy isteni halállal...*”⁵⁴ Hasonlóképpen, Valkói Miklós 1539-ben azzal az indoklással fogalmazza meg végrendeletét, hogy a hitetlen törökök ellen hazája védelmében folyó hadjáratban akár életét is veszítheti.⁵⁵ Ritkábban a dühöngő, gyilkos járványok terjedése szolgált a végrendelet okaként. A kolozsmonostori Borfejtő Antal „*tekintettel a mostani pestises időben történnéti hirtelen halálára*” végrendeletkezett 1555-ben.⁵⁶

A végrendeletek bevezetésének legfontosabb része viszont a testáló lelkeiről szóló rendelkezés volt. Néhányan ezt összekapcsolták egy konkrét intézkedéssel, éspedig a temetéssel kapcsolatos kikötésekkel.⁵⁷ Az anyagi javak felsorolása mellett, amely a testamentumok tárgyalás részében kaptak helyet, a testáló túlvilági boldogulását szolgáló intézkedések voltak a legjelentősebbek. Ez szorosan összefüggött a középkori ember halálképével. A kor embere világképének állandó eleme volt a halál, szorosan hozzátartozott gondolatvilágához. Számukra a halált idéző szinte mindennapi történések figyelmeztető jelzések voltak, melyek, ha okosan megfontolták őket, az örökkévaló boldogsághoz vezethettek el. A temetések különös gondossága, a purgatóriumban veszteglő lelkekért mondott imák bősége mind ugyanezt a célt szolgálta.⁵⁸ Kritikus fontosságú volt tehát a halál pillanata, hiszen a gyors halál nem kívánatos. Fontos, hogy maradjon idő a bűnbánatra és a feloldozásra. A jó élet és a jó halál örök üdvösséget ígért. De mi történt a lélekkel a halál után? A középkor embere meggyőződéssel vallot-

54 Drágfi János mindhárom testamentumát (1524. június 7., 1526. augusztus 24., 1526. augusztus 27.) magyar nyelven fogalmazta meg, közülük csak az első maradt fenn eredetiben, a másik kettő későbbi másolatok formájában. Leggyakrabban az első és utolsó végakaratait idézik, ugyanis az utóbbi kettő tulajdonképpen az első kiegészítése. Mindeniket közölték, a legjobb kiadások (a három végrendelet időrendi sorrendjében): *Középkori leveleink (1541-ig)*. Szerk. HEGEDŰS Attila–PAPP Lajos. Tankönyvkiadó, Bp., 1991 (Régi Magyar Levéltár 1). 94–101; BR. MEDNYÁNSZKY: *Drágffy Jánosnak 1526. Esztendőben Mohácsi Táborból kelt utolsó rendelkezése*. Tudományos Gyűjtemény 8(1818). 24–32; ZOLNAI Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. MTA, Bp., 1894. 254–258. Vö. *Középkori leveleink* 628.

55 KmJkv II. 4734. sz.

56 KmJkv II. 5335. sz.

57 A temetéssel kapcsolatos rendelkezések és a kegyes adományok a végrendeletek tárgyalás, ill. befejező részénél is elemezhetők. Jelen esetben az említett általános rendelkezések összekapcsolása a konkrét, a testálók lelki üdvé érdekében tett intézkedésekkel motiválta a bevezetésben való tárgyalásukat.

58 Máiig időtálló tanulmányában Le Goff a középkori ember életét a születés és a halhatatlanság koordinátái közé helyezi. E „*végtelen egyenest*” két szakaszra osztja: az első, a születés és a halál közötti rész az egyéni felelősség vállalásé, míg a második, a halál és halhatatlanság közötti szakasz a közösség felelőssége. Pontosabban, a család és a klérus feladata minél hatékonyabban kezelni az egyén életének ezt a szakaszát, hogy a Purgatóriumban töltött idő lehetőleg bűnbánati és ne büntető jellegű legyen. Jacques LE GOFF: *Timpul in Purgatoriu (veacurile al III-lea – al XIII-lea) = Uő: Imaginarul medieval*. Meridiane, Buc., 1991. 132. Az élők holtaknak nyújtott segítségmódozatairól lásd még BINSKI: *i. m.* 21–28.

ta, hogy akik nem voltak elég jók ahhoz, hogy rögtön a mennybe kerüljenek, de nem is olyan rosszak, hogy pokolra jussanak, a purgatóriumba kerülnek. Ezért volt fontos, hogy misemondásra adott lélekváltság-adománnyal, zárandoklatra, templomok javítására és felszerelésére szánt kegyes adományokkal, továbbá szegényekről és árvákról való gondoskodással vagy más módon lerövidítsék a túlvilági, a tisztítótűzbeli szenvedést.⁵⁹ Találóa fejezte ezt ki Bélteki Drágfi János már idézett végrendelete. Egyfelől azért módosított korábbi, 1524-es testamentumán az utolsó pillanatban, mert „az üdvösségnek dolgában egy kevés helyen” nem tetszett neki. Másfelől a végrehajtók lelkére kötötte: „Az ispotályra nagy gondot viseljete, az szegények benne meg ne éhezzenek... Az misék, az zsoltárok... meg ne fogyatkozzanak,... el ne hagyattassanak, az isteni szolgálatok el ne aludjanak, mert az én lelkemnek üdvössége ezekből lészen.”⁶⁰

A zárandoklatok a kora középkor óta, mint érdemszerző utak jelentek meg a nyugati keresztény világban, ezért nem véletlenül váltak szinte szerves részeivé a középkori testamentumoknak. A 15. század elején Somkerek László végakaratóval elsődlegesen a birtokán fekvő egyházakat ajándékozta meg. Elrendelte, hogy a ládikájában tartott ereklyét a csépáni Krisztus Vére és a somkerek Boldogasszony egyházak kapják, az aranyforintokat pedig egy római zárandokútra kellett költsék.⁶¹ Hasonlóképpen cselekedett az a testáló is, aki 1430 táján készített végakaratóban meghagyja, hogy a Bácsi Dénesnél lévő borok árából adjanak Bátára való zárandoklás céljából 15 Ft-ot.⁶² Id. Vizaknai Miklós erdélyi alvajda 1465-ben kelt testamentumában Tamás káplánját bízta meg zárandoklattal, rábízva a választás lehetőségét is: vagy a római kúriába vagy az aacheni Szűz Mária-templomba zárandokoljon azzal a 25 arany Ft-on, amit ő erre a célra hagy. Hozzáteszi, ha a káplán nem vállalkozna rá, testamentumának végrehajtói keressenek más alkalmas személyt.⁶³ Olyan esetről is tudunk, amikor a testamentum zárandoklat-rendelkezésének nem tudtak eleget tenni. 1450-ben Felicián, a dipsei Szűz Mária-egyház plébánosa tiltakozik amiatt, hogy amikor ő, nővére végrendeleti meghagyása értelmében Rómába készült zárandokolni, Kolozsváron átutazva Jakob Mön ko-

59 A halál kérdését központba állító viszonylag gazdag szakirodalom jelentős része foglalkozik a lélek sorsával a halál beállta után, a purgatóriumban eltöltött idővel, illetve a család és a közösség erőfeszítéseivel, hogy imák és kegyes cselekedetek által megkönnyítsék vagy éppenséggel lerövidítsék az ott töltött időt. Lásd Philipe ARIÈS: *Omul în fața morții*. I–II. Meridiane, Buc., 1996; John Bossy: *Christianity in the West; The Place of the Dead. Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. Ed. Bruce GORDON–Peter MARSHALL. Cambridge University Press, Cambridge, 2000 (a továbbiakban *The Place of the Dead*); Jacques LE GOFF: *Nașterea Purgatoriului*. I–II. Meridiane, Buc., 1995. Ahogy Duffy is megfogalmazta, a közvetítők tevékenységének elemzése azonban szinte teljesen háttérbe szorította magának a halálnak a kérdését, egy sor megválaszolatlan kérdést hagyva a halál átmeneti rítusával kapcsolatban. DUFFY: *i. m.* Többek között erre keresi a választ Crăciun, amikor a „jó halál”-t, mint az átmeneti rítus egyik optimális módját elemzi késő középkori erdélyi vizuális és textuális források alapján. Maria CRĂCIUN: „Moartea cea bună”: *intercesori și protectori în pragul mării trecei. Între discursul clerical și pietatea populară = Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI–XX*. Ed. Mihaela GRANCEA–Ana DUMITRAN. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006. 226–269. A rossz és a jó halált állítja egymással szembe és elemzi HOULBROOKE: *i. m.* 183–219.

60 ZOLNAI: *i. m.* 256.

61 DL 67242; Ub III. 427. A kegyes zárandoklatokról bővebben lásd CSUKOVITS: *i. m.* 50–52.

62 KmJkv I. 25. sz.

63 DF 244881; Ub VI. 218–220; KmJkv I. 1676. sz.

lozsvári bíró az ottani adósainál lévő 60 Ft-ját ítélet nélkül lefoglalta, ezzel utazását megakadályozta, s ez által nővére szenvedéseit a purgatóriumban meghosszabbította.⁶⁴

A végrendelkezők az egyes templomok és szerzetesrendek részére tett adományok viszonzásaképpen sok esetben nem kérnek mást, csak azt, hogy emlékezzenek meg róluk misemondás közben. Az ezt kérő jótevők neveit egy, a szószéken tartott könyvbe volt szokás beírni.⁶⁵ Kezdetben név szerint is felolvasták a neveket, s a néppel együtt mondtak érettük a papok imát, az adományozók számának megnövekedése után azonban már csak általánosságban emlékeztek meg mindazokról, akiknek a neveit feljegyezték.⁶⁶ Legtöbben azonban külön misét is mondatnak a saját, szüleik, s rokonaik lelki üdvéért. Bethlen Miklós 1499-ben Mátyás király, saját maga és rokonai lelki üdvéért is mondat misét. A segesvári domonkosok tetemes adomány fejében vállalták ugyanakkor, hogy minden időkből imádkoznak Bethlen Miklós és néhai Mátyás király lelki üdvéért. Mégpedig minden kedden Mátyás királyért halotti misét, minden pénteken Bethlenért Krisztus szenvedéséről, szombatonként pedig Szűz Mária tiszteletére mondanak misét. Mátyás apostol napján (febr. 25.) és a következő napon az egész konvent tartozik a halottak vigíliájának kilenc *lectióját* énekelni misével együtt, Szent Márton napján (nov. 11.) pedig ugyanezzel a szolgálattal tartoznak Bethlen lelki üdvéért. Neveiket minden vasárnap megemléltik a szószékről, a hívekkel együttesen is imádkoznak mind Mátyás királyért, mind Bethlen Miklósért, hogy ha a purgatóriumban lennének, szabadítsa ki őket onnan az irgalmas Isten.⁶⁷ Részletes misesorozatok elmondásával kívánta biztosítani elődei és saját lelki üdvét Szántói György, aki 1448-ban Szentimrét a Szt. Imre hercegnek szentelt ottani templom kegyuraságával együtt Szt. Mihály arkangyal iránti tisztelete jeléül, a hét minden napján, mégpedig: vasárnap a Szentháromságról, hétfőn az elhunytakról, kedden Szt. Györgyről, a többi napon ismét az elhunytakról tartandó mise mondásának kötelezettsége mellett a gyulafehérvári káptalannak ajándékozta, azzal a kikötéssel, hogy ha a kanonokok a misemondást elhanyagolnák, ő vagy utódai visszavehessék.⁶⁸

Legtöbben azonban gyászmisét mutattatnak be. A gyázmise az egyház tanítása szerint is többet használ a megholt lelki üdvének, mint az egyszerű mise, mert az a megholtért külön

64 KmJkv I. 914. sz.

65 *A libri memoriales* adatai hasznosításának kiváló példája Charlotte A. STANFORD: *Commemorating the Dead in Late Medieval Strasbourg. The Cathedral's Book of Donors and Its Use (1320–1521)*. Wey Court East–Union Road–Farnham–Surrey–Burlington, Ashgate, 2011.

66 Az egész nyugati kereszténység területén a középkorban a holtak emlékezete az egyház által meghatározott keretek között és sémák szerint zajlott, bővebben lásd: *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*. Hsg. Karl SCHMID–Joachim WOLLASCH. Wilhelm Fink, München, 1984 (Münstersche Mittelalter-Schriften 48); *Death in the Middle Ages*. Ed. Herman BRAET–Werner VERBEKE. Leuven University Press, Leuven, 1983, különösen Otto Gerhard OEXLE: *Die Gegenwart der Toten*. 19–77. A késő középkor periódusát kiválóan áttekinti Jacques CHIFFOLEAU: *La Comptabilité de l'au-delà; les hommes, la mort et la religion en comptat Venois à la fin du Moyen Âge*. École française de Rome, Rome, 1981. A holtak liturgikus emlékeztetének kérdéskörét alaposan körüljárja Franz NEISKE: *Vision und Totengedenken*. Frühmittelalterliche Studien 20(1986). 137–185.

67 Karl FABRITIUS: *Urkundenbuch zur Geschichte der Kister Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete Desselben ehemals Befindlichen Orden*. Hermannstadt, 1875. 118–120 helytelen keltezéssel. Vö. KmJkv II. 3094. sz.

68 KmJkv I. 625. sz.

imákat is tartalmaz. Margarete Sleser 1454-ben meghagyta, hogy szőlőjét adják el, és árából a kolozsvári Szt. Mihály-templomban két éven át mindennap mondassák el érte a halottak miséjét, illetve adjanak oda másfél mázsa viaszt is. A domonkosok Szűz Mária-kolostorának épületére 25 arany Ft-ot hagy azzal a megkötéssel, hogy a barátok egy éven át naponként mondják el érte a halottak miséjét.⁶⁹

A temetés napja mellett szokás volt az elhalálozás harmadik, hetedik és harmincadik napján is bemutatni misét. Erdélyben a leggyakoribbak a hét- és harmincnapos misesorozatok voltak. A hétnapos passió-misesorozatokat Krisztus kínszenvedéseinek az emlékére szentelték, a harmincnaposak arra emlékeztettek, hogy Mózes halála után 30 napig tartott a gyász. Igazán akkor voltak hatékonyak, ha a 30 misét 30 egymás követő napon mondták.⁷⁰ Demeterfi Máté kolozsvári polgár 1530. október 3-án kelt utolsó rendelkezésében *tricesimára* három, *recomandatióra* egy, hét passió-misére egy, zsoltárok éneklésére 1 Ft-ot rendel.⁷¹ Peter Pinc, szintén kolozsvári polgár 1531-ben a kolozsvári káplánoknak hagyott egy *tricesimára* három, hét passió-misére pedig egy forintot.⁷² Ugyanazon évben Erszénygyártó Anna úgy rendelkezett, hogy zöld szoknyáját adják el, és árából tartassanak érte *tricesimát*.⁷³ Olyanra is van azonban példa, hogy nem részletezik a kért miséket. A kelneki Michael comes arra kötelezte leányait végrendeletében, hogy saját üdvösségük érdekében életük végéig állandóan adakozzanak és apjuk, valamint elődeik lelkéért is üdvöztető megemlékezéseket tartsanak folyamatosan.⁷⁴

A tehetősek lelki üdvösségükért misealapítványokat tettek. Ritkán volt megszabva, hogy milyen napokon kell misét bemutatni. Ilyenkor az adományban részesült egyház döntötte el a misetartások napját. Id. Vizaknai Miklós erdélyi alvajda 1465-ben szebeni házát, a hozzá tartozó halastóval együtt, a szebeni templomban lelki üdvéért mondandó misét minden időkre biztosító alapítvány céljaira hagyta, aranyozott nagy övével és ezüstsárkányával együtt, hogy ez utóbbiakon misekönyvet és kelyhet készíttessenek.⁷⁵ Sombori Péter és Zsófia 1482-ben szászszombori birtokrészüket, az ottani halastóval együtt hagyták misealapítványul a kolozsvári Szűz Mária-domonkos kolostor szerzeteseire. A zombori határon általuk létesített Újtó nevű halastavat pedig a zombori plébániatemplomban lévő Szt. Klára-oltárra hagyják, hogy jövedelméből oltagragtatót tarthassanak.⁷⁶

69 DL 36407; KmJkv I. 1153. sz. Vö. 34. lábjegyzettel.

70 A különféle misék szerepéről és jelentőségéről Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Magyar Egyház-történeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2000 (reprint). 75–93; MIHÁLYFI Ákos: *A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lekipásztorkodástan köréből*. Szent István-Társulat, Bp., 1923. 520–522. A külföldi szakirodalomból kiemelném Andrew BROWN: *Civic Ceremony and Religion in Medieval Bruges c. 1300–1520*. Cambridge University Press, New York, 2011. 101–108; HOULBROOKE: *i. m.* 295–330; Clive BURGESS: *'Longing to be prayed for': Death and commemoration in an English parish in the later Middle Ages = The Place of the Dead* 44–65.

71 KmJkv II. 4328. sz.

72 KmJkv II. 4358. sz.

73 KmJkv II. 4365. sz. A késő középkori Brugges polgárainak hasonló emlékezet rítusairól számol be BROWN: *i. m.* 101–132.

74 DL 3751; Ub II. 23–25; CDTrans III. 242. sz.

75 DF 244881; Ub VI. 218–220; KmJkv I. 1676. sz.

76 KmJkv I. 2342. sz.

Nem kevés azoknak a száma sem, akik lelki üdvük biztosítása végett a templomok és be rendezésük vagy oltárok karbantartására, ékesítésére hagytak különböző tárgyakat vagy összegeket. Míg 1453-ban Dényi Miklósné a vingárti Szt. Kozma és Damján templom díszítésére a Losonczy László édesanyjánál, egy ládában őrzött értékes gyöngyökkel ékes koszorúját hagyta, addig Szentmártoni Császári Margit néhai apja és rokonai lelki üdvéért a szentmártoni Szent Márton-plébániatemplom karbantartására a szentmártoni birtokrész visszaváltásából neki járó összeget rendelte.⁷⁷

A szegények, árvák felkarolása a testáló lelkéről való gondoskodásnak fontos szegmense volt. Ezért alamizsnát osztott, ruhát adott a koldusoknak, a szegényeknek, hozzájárult az árva leányok hozományához és az ispotályok fenntartásához.⁷⁸ A már említett Margarete Sleser 1454-ben 16 Ft-ot hagyott a szegény koldusok öltözetére.⁷⁹ Demeterfi Máté 1530-ban a kolozsvári Szt. Erzsébet- és Szt. Lélek-ispotályban lévő szegények közti szétosztásra hagy 1–1 Ft-ot. Hozzáeszi, felesége osszon még szét a szegények között 1 Ft-ot, egy hordó bort, kenyereket két köből zsemlyelisztből. Végrendeletét azzal zárja, hogy amit haláláig felesége fel nem él, azt is hagyja kettőjük lelki üdvére, kivéve a gyermekeit illető harmadrészt.⁸⁰ 1531-ben Ersénygyártó Anna úgy rendelkezik, hogy eladott vánkosa árából vendégeljék meg a szegényeket.⁸¹ Ugyanabban az évben Zilahi Pál esküdtpolgár özvegye, Orsolya asszony sem feledkezett meg a szegényekről. Rendelkezése szerint két nagy hordó bort kellett kimérjenek, és annak az árát szétosszák a szegények között.⁸² Szintén lelki üdv biztosításáért szándékozott 1446-ban Fejéregyházai Mihály kegyes adományként Spring és Kissebes birtokokat a gyulafehérvári káptalanra vagy Péter váradi olvasókanonoktól az ottani iskolában tanulók eltartására létesített Szent Lélek-ispotályra hagyni. Jelen eset azért figyelemre méltó, mert sem a végrendelet nem született még meg, sem a hagyaték, csupán a szándék volt meg. Hogy mégis értesülünk róla az Csomafájai Györgynek köszönhető, aki ura, Vingárti Geréb János és fiai nevében tiltakozik a tervezett végrendeleti hagyaték ellen, azzal indokolva fellépését, hogy az említett birtokok peres ügy tárgyát képezik. Nem kizárt, hogy Fejéregyházai Mihály így próbálta újra megszerezni az említett két birtokot. Biztos lehetett ugyanis abban, hogy amennyiben azokat az említett egyházi intézmények valamelyikének hagyja, a kedvezményezettek mindent meg fognak tenni annak érdekében, hogy meg is szerezzék azokat.⁸³

77 DL 30316; KmJkv I. 1762. sz.

78 Amikor a testálók az elesetteknek juttattak végrendeleti adományokat nem annyira a szegények vagy az ispotályok valódi vagy közvetlen szükségleteit tartották szemük előtt, sokkal inkább azt, hogy ezek a kegyes adományok lényeges eszköznek számítottak az üdvösség eléréséhez. A jótékonyág gyakorlásának spirituális jelentőségéről lásd Marie-Madeleine DE CEVINS: *A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban*. Korall 11–12(2003). 47–74, különösen 63–65. Korábban a gondoskodás kérdését Pásztor és Somogyi tárgyalta, lásd PÁSZTOR: *i. m.* 50–65; SOMOGYI Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye*. Stephaneum Nyomda, Bp., 1941.

79 DL 36407; KmJkv I. 1153. sz.

80 KmJkv II. 4328. sz.

81 KmJkv II. 4365. sz.

82 KmJkv II. 4362. sz.

83 KmJkv I. 562. sz. Alig három évvel később, 1449-ben arról értesülünk, hogy ugyanaz a Fejéregyházai Mihály másik két birtokot, Fejéregyházát és Hamuspatakát, melyek kapcsán a Gerébekkel szintén konfliktusban áll, a Péter váradi székesegyházi olvasókanonok által az ottani iskolában létesített Szt.

A végrendelező a halotti torról sem feledkezett meg: gyakran igen bőséges mennyiségben biztosított ételmezt a jelenlevők megvendégelésére. Ugyanazon évben Kerekes Kristóf kolozsvári polgár meghagyja, hogy felesége, Katalin a szegényeknek rendezzen tort és osszon nekik alamizsnát. Emellett vásároljon egy vég szürke szövetet a szegények ruházatára.⁸⁴ Tor megtartásáról rendelkezett Czompol Gergelyné Markos Anna is. 1530-ban kelt végrendeletében férjére bízta, hogy halála után saját és szülei lelki üdvéért tort rendezzen három kemenyce kenyérrel és egy hordó borral.⁸⁵

A testálók maradandó emlék állítására is gondoltak. Bizonyos mértékben ennek tekinthetők a torok is, ugyanis kegyes mivoltuk mellett a testáló személyek emlékének életben maradását szolgálták. Ebből a szempontból sokkal jelentősebbek voltak az időt állóbb emlékek. Sombori Péter és Zsófia 1482-ben úgy rendelkezett, hogy a zsombori Szűz Mária-templom cintermét javítsák ki, és állítsanak kőoszlopot Fábián és Sebestyén vértanú alakjával.⁸⁶ Peter Pinc 1531-ben kelt végrendeletében meghagyta végrehajtóinak, hogy szőlőt adják el és árukat fordítsák a hidak és utak javítására.⁸⁷ Az említett példánál sokkal kifejezőbb a Kerekes Kristófé. Ugyanazon évben Katalin feleségét bízta meg azzal, hogy utcájukba a szomszédok szeme láttára hozasson 50 dénárért követ.⁸⁸

Az említett példák érdekes következtetés levonására nyújtanak lehetőséget. Annak ellenére, hogy ezekkel az adományokkal a testálók saját és/vagy hozzátartozói lelki üdvéről kívántak gondoskodni, feltűnő, hogy a szegények megsegítése, a keresztény könyörületesség egyik alapvető eleme szinte teljesen hiányzik a nemesi testamentumokból. Az ellentétes póluson viszont a városi végrendeleteket találjuk, ahol meg az a ritka, ha nincs *ad usum pauperum* vagy *pro usu pauperum* hagyaték.⁸⁹ A nemesi végrendeletekben, ha meg is jelennek a szegények javára tett hagyatékok, általában az ispotályban lévőkre vonatkoznak.

Keresztési Mihály 1352-ben kelt végrendelete kiválóan illusztrálja a lélekváltság-adományok és a temetkezési rendelkezések összefüggését. A kolozsmonostori konvent kiküldött Péter órszerzetese, valamint Vas „Acél” János és ifj. Vas Miklós előtt betegségében kijelentette, hogy lelkét életében és halála után a kolozsmonostori egyházra, valamint az említett két tanúra bíz-

Lélek-ispotálynak engedett át. Herepei Márk alvajda és a Gerébek viszont tiltják az ispotály rektorát „birtokaik” további jogtalan használatától. KmJkv I. 687. sz.

84 KmJkv II. 4366. sz.

85 „*pro anima mea parentumque meorum tria balnea facere ac fieri marito meo committo et id quidem cum panibus trium fornacium, hiis addendo unum vas vini.*” KmJkv II. 4313–4314. sz. Jakó megkérdezőjelezi a három tor rendezését. Véleményünk szerint itt lélekfürdő vagy engesztelő fürdő elrendeléséről van szó, melynek értelmében a város szegényei meghatározott napokon, de többnyire csak egy alkalommal a végrendelező és/vagy hozzátartozói lelki üdvéért megfürödhetek. PÁSZTOR: *i. m.* 62. Több hasonló példát hoz fel a pozsonyi ispotályon kívüli szegényekre vonatkozóan MAJOROSSY Judit: *A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében.* Soproni Szemle 57(2003). 3. sz. 18.

86 KmJkv I. 2342. sz.

87 KmJkv II. 4358. sz.

88 KmJkv II. 4366. sz.

89 Erre a következtetésre jutott a középkori osztrák végrendeletek kutatója, Gerhard Jaritz is. Uő: *Die realienkundliche Aussage der sogenannten <Wiener Testamentsbücher> = Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters: Internationaler Kongress Krems an der Donau 20. bis 23. September 1976.* Hrsg. Heinrich APPELT. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980. 187–189.

ta. Másnap Keresztesi Mihály elhunyt, Péter őrserzetes jelentéséből viszont tudjuk, hogy Vas „Acél” János és ifj. Vas Miklós ünnepélyesen eltemettette és a szertartásokat is elvégeztette Mihály lelki üdvéért. Az eseményeknél Péter őrserzetes is jelen volt.⁹⁰ Peter Pinc kolozsvári szász polgárnak 1531 előtt kelt a végrendelete. Temetkezési helyet a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplomban választott magának. Erre a célra kétszer 2 Ft-ot rendelt. Ezt az összeget kiegészíti azzal, hogy ami abból a 37 Ft-ból megmarad, amelyből Johann Gürtler tartozik őt eltemetni, adják a szegényeknek, misékre és más kegyes célra. A szegények közti szétosztásra rendelte az adóssága törlesztése után fennmaradt összeget is. Szintén a szegények javára, valamint pontosan meg nem határozott kegyes célra rendeli a háza eladásából származó összeget.⁹¹ Hasonló pontossággal rendelkezett temetése felől Demeterfi Máté 1530-ban: a kolozsvári Mária Magdolna-templomba temessék, apja sírjába. Demeterfi rangja megkívánja, hogy ne köztemetőben, hanem templomi sírban nyugodjék. Ezt szolgálták a magasabb értékű hagyatékok. Az említett templom Mária Magdolna-testvérületének, Szűz Mária és Szt. György-oltárának, a Sz. Mihály-templomban lévő Háromkirályok-testvérületének 1–1 Ft-ot hagy. Szintén a végső nyughelyéül választott Mária Magdolna-templom örökölte Házsongárdon levő fél hold szőlőjét.⁹² Akárcsak Demeterfi Máté, Papfalvi László is kolozsvári egyházi intézményben választott magának temetkezési helyet. 1492-ben kelt végrendeletében a kolozsvári domonkos barátok templomát jelölte ki utolsó nyughelyének. Ezért nekik hét oldalszalonnát hagyott lapockával és hájjal együtt, egy lovat, egy erdőt, hogy nyolc évig használhassák, s azután felesége és fia birtokolják.⁹³ Szintén a domonkosoknál, de ezúttal azok beszercei Szent Kereszt-konventjének templomában választott magának temetkezési helyet 1502-ben kelt végrendeletében Mara(i) Albert deák. Máskülönből testamentuma fő kedvezményezettjeként a beszercei domonkosokat jelölte ki azzal indokolva döntését, hogy hozzájuk akar temetkezni.⁹⁴ Úgy tűnik, a koldulórendi templomokat, elsődlegesen a Domonkosrendieket, Erdélyben a tehetős testálók választották maguknak, többnyire a polgárság felső rétegéből valók és a nemesek. A köztemetőkben nyugvó szegényebb testálókkal ellentétben, a gazdagabb végrendelkezők végakarataikban a templomban történő pontos temetkezési helyet is kijelölték, általában a főoltár közeli helyeket részesítették előnyben, ezek voltak az előkelőbbek. Eszerint választott magának temetkezési helyet a domonkos barátok segesvári templomában a szászbudai plébános, Nikolaus, a volkányi plébános, Nicasius, és András pap is, kérve, hogy vagy a Szent Domonkos-főoltár elé vagy melléje temessék őket.⁹⁵ Itt választott

90 CDTrans III. 659. sz.; *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*. Vol. X (1351–1355). Ed. Sabin BELU–Ioan DAN–Aurel RĂDUȚIU–Viorica PERVAİN–Konrad G.GÜNDISCH. Editura Academiei Române, Buc., 1977. 137–138; WassLt 97. sz.

91 KmJkv II. 4358. sz.

92 KmJkv II. 4328. sz.

93 KmJkv I. 2832. sz.

94 A temetkezési helyül választott beszercei domonkos konventnek Mara(i) Albert 300 aranyforintot érő szentmártoni (Torda vármegyei) birtokát hagyta. DL 22 550. Vö. DL 65192; KmJkv II. 3485. sz. A birtokbaiktatás, majd később annak eladásának ügyét ismerteti CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. MTA, Bp., 1913. V. 801 és F. ROMHÁNYI Beatrix: *Domonkos kolostorok birtokai a késő középkorban*. Századok 144 (2010). 3. sz. 399.

95 K[arl]FABRITIUS: *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schässburg*. Archives des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 5(1861). 1. sz. 13–14, 17–18.

magának végső nyughelyet Kőhalomi Máté lesesi plébános is, aki 1502-ben úgy rendelkezett, hogy a rend ruhájában a segesvári domonkosok Szent Domonkos-oltára előtt temessék el. Ez a kiemelkedő hely választása által joggal remélhette a plébános, hogy mindenképpen üdvözlő a rendalapító szent erényeinek érdeme miatt.⁹⁶

A végrendeletek temetkezéssel kapcsolatos intézkedéseinek egy része a temetkezésre szánt összegekre vonatkozott, ahogy a fenti példák némelyike is mutatja. A temetkezési helyhez hasonlóan a temetkezésre szánt összegek is változtak a testáló vagyoni állapota függvényében. Jól érzékeltelte ezt Anton Henn besztercei polgár is, aki 5 Ft 40 dénárt hagyott 1513-ban a besztercei domonkos szerzeteseknek, kérve, hogy ebből az összegből egy tisztességes temetést eszközöljenek számára a Szent Kereszt-templomukban.⁹⁷ 1502-ben Farkas Tamás például kolozsmonostori házáat és szőlője egy részét hagyta a kolozsmonostori Szűz Mária-egyházra lelki üdvéért, valamint maga és felesége eltemettetéséért. Fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy adománya kimondottan az említett egyháznak, és nem valamelyik ottani oltárnak vagy testvérületnek szól.⁹⁸ 1525-ben Héderfájai Barlabási Lénárd, erdélyi alvajda végrendeletében 100 Ft-ot hagyott a marosvásárhelyi ferencesekre, akiknél temetkezni kívánt.⁹⁹

Mindazonáltal a fenti példák is jól mutatják, hogy a nemesség nemigen foglalkozott a temetkezés költségeinek részletezésével. Biztosak voltak ugyanis abban, hogy a család rangjuknak és vagyonuknak megfelelően fog intézkedni. Ezt sugallja Kudui Dényi Miklós feleségének már korábban idézett 1453-as végakarata is. Esetében a temetkezésre szánt pénzösszeget előbb vissza kellett szerezni. Talán ily módon próbálta visszakapni ingóságai egy részét. Dényi Dorottya ugyanis Vingárti Geréb János feleségének, Zsófiának egy, a Vizaknai Miklós familiárisának, Jánosnak elzálogosított serleget hagyott. A visszaváltás után a serleg értékéből megtarthatott 1 Ft-ot, a többit viszont temetésére kellett felhasználnia.¹⁰⁰

Szintén a tehetősebbek temetkezési szokásai között találjuk meg a ló-felajánlást. Általában ezt a lovat a gyászmenetben az elhunyt teteme előtt vezették, és a temetési szertartás központi részét képező gyázmisében az evangélium után az oltárnál felajánlották annak az egyháznak, amelyben a testáló temetkezési helyet választott.¹⁰¹ Az erdélyi példák egyike sem tartalmazza kimondottan a temetési menetben vezetett ló rituális elemként való jelenlétét, de

96 DL 21091. Vö. K[arl]FABRITIUS: *Geschichtliche Nebenarbeiten III. Das Testament des Schönberger Plebans Mattheus von Reps aus dem Jahre 1502*. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XII(1875). 374–378. Mályusz Elemér részletesen elemzi a végrendeletet, arra keresve választ, hogy milyen életmód folytatására adott alkalmat egy jobb jövedelmű plébánia, mire használta fel ennek a bevételeit, mekkora vagyont tudott összegyűjteni és milyen kulturális célokra adakozott. MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Akadémiai, Bp., 1971. 130–134.

97 ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. EME, Kvár, 1996. 240.

98 KmJkv II. 3258. sz. Vö. uo. 3257. sz.

99 DL 74407; *Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. BARABÁS Samu. II. (1206–1526) Bp., 1895. 450 (a továbbiakban TelOkI); Vö. ENTZ: *i. m.* 380.

100 DL 30316.

101 A temetési menetben vezetett ló szerepéről bővebben lásd SZARKA József: *Néhány megjegyzés a temetési menetben vezetett, egyházra hagyott lovakról = Tanulmányok a középkorról*. Szerk. WEISZ Boglárka–BALOGH László–SZARKA József. Szeged Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2001. 113–123.

több esetben is említenek az egyházak javára felajánlott lovakat. 1465-ben Vizaknai Miklós erdélyi alvajda rendeli el, hogy felesége, Krisztina minden évben ajándékozzon a kisludasi plébánosnak egy lovat Szent Antal tiszteletére.¹⁰² Papfalvi László 1492-ben a kolozsvári domonkosoknak, akik templomába temetkezni kíván, egy *flavei coloris* lovat hagy, ami sárga vagy akár kék/szürke is lehetett.¹⁰³ Barlabási Lénárd erdélyi alvajda és székely alispán 1525-ben a marosvásárhelyi ferenceseknek hagyja többek között *subflavum vulgo keek* (valószínűleg szürke) nagyobbik lovát.¹⁰⁴ Barlabási is, akárcsak Papfalvi, a temetkezési helyként kiválasztott egyházra hagyott lovat. 1526 augusztusában végrendekezett Ombozi Miklós. Temetésére 14 ménesbeli lovat, az ombozi Szent Katalin-templomnak pedig, ahol végső nyughelyet választott magának, szintén 10 ménesbeli lovat hagyott.¹⁰⁵

A lélekváltság-adománynak egy egész különleges formájával találkozunk egy 1340-es végrendeletben. Felgyógyi István özvegyét a betegség motiválta végrendelete megfogalmazásában. Saját lelki üdve biztosítását úgy látta a legjobban elérhetőnek, ha Margit, Ilona, Erzsébet nevű rabnőit és Balázs nevű szolgáját felszabadítja örökös szolgaságukból, és ezzel azt is megengedte nekik, hogy kedvük szerint bárhol tartózkodhassanak. Cselekedetét az embereket természettől fogva megillető szabadságra való hivatkozással motiválta.¹⁰⁶ Hasonló a tartalma Kis Domokos végrendeletének is, aki utód nélkül, szintén halálos ágyán, lelki üdvössége érdekében rendelte el Ágnes nevű rabnőjének, valamint az ő gyermekeinek, Ágostonnak, Miklósnak és Margitnak a felszabadítását. A testáló unokatestvére, Kis István járai nemes volt az, aki a testamentumban foglaltakat végre is hajtotta, így a korábbi szolgák szabad rendű emberekként, utódaikkal együtt ott lakhatnak és élhetnek, ahol kedvük tartja.¹⁰⁷

A bevezetésben rögzített jelentős, többnyire személyesnek tekintett adatok után került sor a végrendeletek legfontosabb részére, vagyis az örökíthető javak felsorolására és az örökösök megjelölésére. Ezt követte a testamentumok záradéka, melyek legtöbb esetben a jelenlévő tanúk felsorolását tartalmazták, esetenként aláírásukkal és/vagy pecsétjükkel megerősítve. Mellettük előfordulnak a testamentumok végrehajtásával megbízott személyek (*executores*), illetve a végrendeletek védelmével megbízottak (*tutores, protectores*) felsorolása. Ez a rész a testamentumok elengedhetetlen kelléke, érvényességük biztosítója. Ezzel magyarázható, hogy adott esetben, ha később át is másolták a végrendeletet, a tanúnévsor pontos átmásolására törekedtek (az aláírások és pecsétek megemlítésével). Ha a végrendeletekkel kapcsolatos eddigi kutatásokra vetünk egy pillantást, azt látjuk, hogy a tanúnévsorok vannak a legkevésbé kihasználva. Annak ellenére, hogy egy nagyobb számú forrásanyag adatainak összesítéséből több kérdést is vizsgálni lehetne. Elsődlegesen az archontológiai kutatásokra gondolunk. A polgári végrendeletek esetében a városi magisztrátus kutatásához nyújthatnak segítséget, hisz legtöbb esetben a város esküdtjei azok, akik tanúként szerepelnek. Tehát az egyes városok igazgatásá-

102 Ub VI. 218; KmJkv I. 1676. sz.

103 KmJkv II. 2832. sz. A lovak színére lásd *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára*. IV. Szerk. BORONKAI Iván–SZOVÁK Kornél. Argumentum–Akadémiai, Bp., 1993. 108.

104 DL 74407; TelOkI II. 450.

105 KmJkv II. 4166. sz.

106 Ub I. 503–504; CDTrans III. 6. sz.

107 CDTrans III. 270. sz.

nak múltja iránt érdeklődőknek tartalmaznak fontos adatokat. Mellettük azonban az egyháztörténeteszek is jelentősen gazdagíthatják az erdélyi egyháziak sematizmusát. Nagyon ritka az a végrendelet, melyben nem szerepel egyházi személy. A társadalomnak ők azok a képviselői, akik változatos formában, de mindig ott vannak a testáló körül, akár mint gyóntató, akár mint tanú vagy akár mint írástudó, aki a végakaratot írásba foglalja. Természetesen, ezek a szerepek nem zárják ki egymást, akár egy személy mindhárom feladatot is elláthatja.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy az általunk vizsgált szóbeli rendelkezések, melyeket csak később foglaltak írásba, illetve az azonnal írásba foglalt végrendeletek formulái nagymértékben függtek a papírra/pergamenre vető személy ismereteitől, műveltségétől, stílusától. Döntő többségük szerkezeti szempontból megfelelt a kívánalmaknak, ugyanakkor viszonylag egységes felépítésűeknek is tekinthetők. Ebben nagy szerepet játszottak a hiteleshelyek kialakult formulariumaikkal. Nincs kizárva azonban, hogy a nemesi udvarokban is alkalmaztak végrendeletmintát.¹⁰⁸ Mindazonáltal, a Tárkány Szűcs Ernő által említett három fő része a testamentumoknak csaknem mindig elkülöníthető volt. Az elemzett középkori erdélyi nemesi és polgári végakaratok szerkezeti szempontból hasonló képet nyújtanak: bár közöttük jelentős eltérések is tapasztalhatók, a fő részek csaknem mindig elkülöníthetők. A felhasznált források között van néhány olyan is, mely a fenti általános szerkezettől eltér. Ez annak tudható be, hogy ezek az oklevelek valójában nem végrendeletek, csupán halál esetére szóló, a testamentumot részben helyettesítő, esetenként talán azt kiegészítő intézkedések. Tartalmi szempontból az általunk vizsgált végrendeletet tartalmazó oklevelek záradéka mellett a bevezetők voltak a legkevésbé változatosak. A végrendelkező „bemutatkozását” követően került sor a testálás indítékának és a földi élet mulandóságát értékelő részek rögzítésére. Néhányan jogi ismerettel is rendelkeztek, mert az ország törvényére vagy a természetjogra hivatkoztak. A végrendeletek első intézkedése gyakran a testáló lelkeről, ill. testéről szóló általános rendelkezés volt, amit néhányan összekapcsoltak valamely konkrétabb intézkedéssel, leginkább a temetéssel kapcsolatos kikötésekkel vagy a lélek üdve érdekében tett kegyes adományokkal. Itt eltérések mutathatók ki a nemesi és polgári származású végrendelkezők között. Ezek a különbségek azonban társadalmi kategóriák szerint mutathatók ki, szerkezeti szempontból az elemzett végrendeletek nem mutatnak a Magyar Királyság többi részével szemben sajátos vonásokat. A végakaratok évszázadokon át megmaradtak az öröklés egyik legfontosabb, de nem egyedüli eszközének.¹⁰⁹

108 Dominkovits Péter latin nyelvű formula közlése bizonyította, hogy a 16. század második felében nemesek körében is használtak végrendeletmintákat. DOMINKOVITS Péter: *XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából*. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 1996. 23–24.

109 Erre jó példa a közelmúltban megjelent igen gazdag társadalom-, gazdaság-, művelődés- és jogtörténeti vonatkozású, a hagyatéki leltárak forráscsoportjába tartozó kolozsvári osztályleveleket feldolgozó forráskiadvány: *A kolozsvári osztálybírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek*. S.a.r., bev., jegyz. Kovács Kiss Gyöngy. Korunk–Komp-Press, Kvár, 2012.

WHY? TO WHOM? WHAT? STRUCTURAL PATTERNS OF LAST WILLS AND TESTAMENTS IN MEDIEVAL TRANSYLVANIA

Keywords: *Transylvania, Middle Ages, testament, piety*

It is well known that most of the available written medieval sources consist of documents referring to the right of possession. These have been best preserved, as serious interests were connected to them, the right of possession of one or more properties depending on them. Fortunately, besides the documents conveying the restricted view of the right of possession, there were other sources as well, whose coming into being was motivated by other factors. Their value lies in their distinct character and their significance is even increased by the fact that a smaller number of them has been passed down to the posterity. A distinct part of them is constituted by the testaments reflecting on the end of life. The interest of historians has turned towards the research of testaments especially in the last decades. They have been studied for the light they throw upon the development of religious opinions, the changing nature of charitable bequest, the family structure, the division of fortune or even the division of work between men and women. Research has tended to focus on particular communities or topics. This survey takes a substantial view of the introduction part of the medieval Transylvanian testaments. As we shall see, certain elements, especially in the preamble to the wills, are common to the great majority of medieval Transylvanian wills, but there were also considerable differences in patterns of pious and charitable bequests between regions, communities, as well as between town-people and nobility. Thus, the charitable bequests, the funerals, the bequests for prayers and masses, the remembrance services, and the material help for the poor are the main themes of this paper.

DE CE? PENTRU CINE? CE ANUME? CARACTERISTICILE STRUCTURALE ALE TESTAMENTELOR MEDIEVALE DIN TRANSILVANIA

Cuvinte-cheie: *Transylvania, evul mediu, testament, pietate*

Este bine știut că majoritatea izvoarelor scrise din perioada medievală care s-au păstrat până în zilele noastre sunt de natură juridică, fiind documente ce atestă situația vreunui domeniu sau posesiuni. Nu este întâmplător acest fapt. S-au păstrat, deoarece un real interes era legat de ele; dreptul de proprietate al unui sau mai multor domenii depindea de ele. Din fericire, pe lângă documentele unilaterale referitoare la dreptul de proprietate, au luat naștere și izvoare ale căror concepere a fost motivată din cu totul alte puncte de vedere. Valoarea lor stă astfel în însăși deosebirea lor. Dintre ele se evidențiază scrisorile care înregistrează momentele vieții cotidiene și testamentele care iau în calcul sfârșitul vieții. Stilul direct și personal al acestor două tipuri de surse a contribuit într-o mare măsură la răspândirea scrierii în limba maternă: deja la sfârșitul evului mediu avem cazuri în care scrisorile sau testamentele în loc de limba latină au fost redactate în limba maghiară. În cele ce urmează obiectul investigației noastre îl vor constitui testamentele transilvane din perioada medievală. Aceste acte de ultimă voință constituie o sursă de cercetare deosebit de generoasă. Din multiplele probleme ce pot fi tratate prin utilizarea acestor izvoare istorice scrise, vom aborda mai pe larg doar probleme legate de structura testamentelor. O atenție deosebită vom acorda părții introductive a testamentelor, analizând motivația testatorilor, donațiile pioase, serviciile funerare, precum și grija manifestată față de marginalizați, în special față de cei săraci.